

tedir ki bunların tefsirin bölümleri olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmeddin en-Nisâbüri, *Ğarâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân* (nşr. İbrâhîm Atve İvaz), Kahire 1381-91/1962-71, I, 9-54; XXX, 234-235; *Keş-fü'z-zunûn*, I, 391-392; II, 1021, 1062, 1195-1196, 1594-1595, 1763-1764; Hânsârî, *Ravzâ-tü'l-cennât*, III, 102-104; Storey, *Persian Literature*, II/1, s. 59; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 930, 931; II, 273; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 274, 283; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 233; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 281-282, 291; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961, I, 321-332; Suter, *Die Mathematiker*, s. 161; Sartton, *Introduction*, III/1, s. 698; P. Voorhoeve, *Codices Manuscripti VII: Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and other Collections in the Netherlands*, The Hague 1980, s. 351; A'yânü's-Şî'a, V, 248-249; M. Ali Ayâzî, *el-Müfessirîn: Hayâtühüm ve menhecühüm*, Tahran 1414, s. 524-530; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 7-8; Ekmeleddin İhsanoğlu - B. A. Rosenfeld, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 238-239; R. G. Morrison, *The Intellectual Development of Nizâm al-Dîn al-Nisâbüri (d. 1329 A.D.)* (doktora tezi, 1996), Columbia University, tür.yer.; a.mlf., "The Portrayal of Nature in a Medieval Qur'an Commentary", *StI*, XCIV (2002), s. 115-137.

ALİ TURGUT

en-NİZÂMÎ (النظامي)

Fûrekî'nin
(ö. 478/1085)
kelâma dair eseri
(bk. FÜREKÎ).

NİZÂMÎ, Halîk Ahmed (خلیق أحمد نظامی)

(1925-1997)

Hindistanlı âlim, tarihçi ve diplomat.

Utar Pradeş eyaletine bağlı Amruha'da doğdu. Lisans eğitimini Mîret'te (Meerut) tamamladıktan sonra 1945'te Agra Üniversitesi'nde tarih alanında yüksek lisans yaptı; 1947'de Aligarh İslâm Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde asistan oldu. İngilizler'in çekilmesinin ardından iki devletin kurulması sırasında Hindistan'da kaldı. 1953'te doçentiğe, 1963'te profesörlüğe yükseldi ve Centre of Advanced Study in History'nin başkanlığına getirildi. 1966'da Columbia Üniversitesi'ne misafir öğretim üyesi olarak davet edildi. 1972-1973'te Aligarh İslâm Üniversitesi'nin rektör vekilliğine, 1974'te rektörlüğüne tayin edildi; ayrı-

ca 1973'ten 1985'e kadar Sir Seyyid Akademisi'nin başkanlığını üstlendi. 1975-1977 yıllarında Hindistan'ın Suriye büyükelçiliğini yaptı. 1978-1980 arasında Aligarh İslâm Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nin dekanlığını, 1980'den itibaren vefatına kadar (5 Aralık 1997) Tarih Bölümü başkanlığını yürüttü.

Nizâmî, üniversite öğretim üyeliğinin yanı sıra birçok ilmi kuruluşta çalışmış, belirli aralıklarla yapılan Indian History Congress'in başkanlık ve sekreterliğine, çeşitli ilmi dergilerin editörlüğüne ve milletlerarası ilmi kuruluşların üyeliğine seçilmiştir. Bu çerçevede halen genel direktörlüğünü oğlu Ferhân Nizâmî'nin yürüttüğü, Oxford Center for Islamic Studies'in kurucularından biri olarak bu merkezin mütevelli heyeti üyeliğini ve danışmanlığını da yapıyordu. Ayrıca Sir Seyyid Akademisi'nin kuruluşunda etkili olmuş, başkanlığını yapmış ve ilmi faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.

XX. yüzyılda Hindistan'ın en önde gelen İslâm tarihçilerinden biri olan Nizâmî özellikle Ortaçağ Güney Asya'sında İslâm kültürü, siyasi ve dinî hayat, tasavvuf ve tarihatlar gibi konular üzerinde yaptığı araştırmalar ve neşriyatla takdir toplamış, bu arada Annemaria Schimmel tarafından "tasavvuf tarihçilerinin pîri, ilim deryası" şeklinde nitelendirilmiştir. Te'lif ettiği ve yayımladığı kırktan fazla İngilizce, Urduca ve Arapça kitaptan başka 200 kadar makale ve *Encyclopaedia of Islam*, *Encyclopaedia Iranica*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne çeşitli maddeler yazmıştır.

Eserleri. *Şâh Veliyyullâh ke Siyâsî Mektûbât* (Urduca tercümesiyle birlikte Farsça metin; Aligarh 1951); *Târîh-i Meşâyih-i Çiştî* (Delhi 1953); *Hayât-ı Şeyh 'Abdülhak Muḥaddis Dihlevî* (Delhi 1953); *Studies in Medieval Indian History and Culture* (Aligarh 1954); *Selâḫin-i Dehli ke Mezhebi Rûchânât* (Delhi 1958); *Ḥayrû'l-mecâlîs* (Çiştîyye tarikâtı Şeyhi Nâsirüddîn Çirâğ-ı Dehlî'nin konuşmalarını içerir; Aligarh 1959); *Religion and Politics in India during the Thirteenth Century* (Bombay 1961); *A Comprehensive History of India*, V, (Delhi 1970, Muhammed Habib ile birlikte); *The Life and Times of Shaykh Farid al-Din Ganj-i Shakar* (Delhi 1973); *Politics and Society during the Early Medieval Period* (Hocası Muhammed Habîb'in çalışmalarını ihtiva eder; I-II, Delhi 1974-1981); *Suplement to Elliot and*

Dowson's History of India (The Ghaznavids and the Gurids) (II, Delhi 1981); *Suplement to Elliot and Dowson's History of India (The Khaljis and the Tughluqs)* (III, Delhi 1981); *Sir Sayyid aur Tehrik-i Aligarh* (Aligarh 1982); *On History and Historians of Medieval India* (Delhi 1982); *State and Culture in Medieval India* (Delhi 1985); *Dilli Tarih ke Aine men* (Delhi 1985); *Akbar and Religion* (Delhi 1989); *Maulana Azad: a commemoration volume* (Delhi 1990); *The Life and Times of Shaikh Nizam al-Din Awliya* (Delhi 1991); *Life and Times of Shaikh Nasir ud-Din Chiragh* (Delhi 1991); *Persian Influence on the Development of Literary Sufi Traditions in South Asia* (Washington D. C 1992); *Şeyḫü'l-İslâm İbn Teymiyye* (Oxford 1992); *Aligarh ke İlmî Hizmet* (Delhi 1994); *Me'âşir-i Mekâtîb, Dr. Zâkir Hüseyin* (Delhi 1997); *Royalty in Medieval India* (Delhi 1997).

BİBLİYOGRAFYA :

Nizam ad-Din Awliya: Morals for the Heart (trc. B. B. Lawrence), New York 1992, s. IX; Moḥammad Ahmad, *Professor K. A. Nizami: Scholar and Historian of Medieval India*, Delhi 2000; Ghulam Murtaza Azad, "Khalîq Ahmad Nizami (1925-1997)", *IS*, XXXVII/1 (1998), s. 141-143; A. M. Matto, "Prof. Khalîq Ahmad Nizami", *Newsletter; Centre of Central Asian Studies*, XVII, Srinagar 1998, s. 23.

AZMÎ ÖZCAN

NİZÂMÎ, Hasan

(bk. HASAN NİZÂMÎ).

NİZÂMÎ, Karamanlı

(bk. KARAMANLI NİZÂMÎ).

NİZÂMÎ-i ARUZÎ

(نظامی عروضی)

Ebü'l-Hasen Ahmed b. Ömer
b. Alî Semerkandî
(ö. 552/1157 [?])

Çehâr Makâle müellifi ve şair.

Semerkant'ta doğdu. Öğrenimini burada tamamladı. Lakabı Nizâmeddin (Necmeddin), mahlası Nizâmî'dir. Nizâmî-i Gencevî'den ayırt edilmesi için Nizâmî-i Aruzî diye anılmıştır. Hayatı hakkındaki bilgilerin hemen tamamı *Çehâr Makâle*'ye dayanmaktadır. Buna göre 504 (1110-11) ve 506 (1112-13) yıllarında Horasan'da bulunmuş, 506'da Belh'te Ömer Hayyâm'la

Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Makâle*'sinden minyatürlü iki sayfa (TIEM, nr. 1954 vr. 12*, 22*)

görülmüş, 510'da (1116) Herat'ta kalmış, bir yıl sonra Nişâbur'da fakir duruma düşmüş ve aynı yıl Tûs şehrinde Sultan Sencer'in emîrî'ş-şuarâsı Muizzî ile tanışıp şiirlerini kendisine takdim etmiştir; bu sebeple onun öğrencisi olarak gösterilir. 530 (1136) yılında Nişâbur'a dönerken Ömer Hayyâm'ın türbesini ziyaret etmiştir. *Çehâr Makâle*'nin üçüncü ve dördüncü makalesinin sonunda zikrettiği iki hikâye tıp ve astromi ilimlerinde maharetli olduğunu göstermektedir. Kırk beş yıl boyunca Gurlu Şensebânî hânedanının hizmetinde bulundu. *Çehâr Makâle*'yi de Gurlu Hükümdarı Şemseddin Muhammed'in yeğeni Ebû'l-Hasan Hüsameddin Ali adına yazdı. 547'de (1152) Gurlu ordusunun Herat civarında Sultan Sencer tarafından bozguna uğratılması üzerine kaçıp saklandığını söyleyen Arûzî'nin, eserini kaleme aldığı 551-552 (1156-1157) yıllarından sonraki hayatıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Nizâmî-i Arûzî birkaç mesnevi yazmışsa da günümüze ulaşan yegâne eseri *Çehâr Makâle**dir. Saray için gerekli dört meslekle (kâtiplik, şairlik, münecimlik ve tabiplik) ilgili dört makalede bilgi verilen eser, VI. (XII.) yüzyıldaki İran ve Orta Asya saray hayatı ve dönemin bazı şairlerine dair en eski ve en önemli kaynaklardan biridir. Birçok neşri yapılan kitabın Muhammed Muîn tarafından yeni bir baskısı gerçekleştirilmiştir (Tahran 1334 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Avfî, *Lübâbü'l-elbâb* (nşr. Saîd Nefsî), Tahran 1334 hş., I, 207-208; Devletşah, *Tezkire*, s. 60-61; Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Kitâbfurûşî-yi Ali Ekber İlmî), II, 60-64; Rızâ Kuli Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşa-hâ*, Tahran 1295, I, 635; Browne, *LHP*, II, bk. İndeks; Rypka, *HIL*, s. 221-222; Safâ, *Edebiyyât*, II, 961-963; Storey, *Persian Literature*, V/2, s. 265-

266; Muhammedî, "Nizâmî-yi 'Arûzî", *Ferheng-nâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1380 hş., I, 935; H. Massé, "Nizâmî Arûzî", *IA*, IX, 327-328; a.mlf., "Nizâmî 'Arûzî Samarqandı", *EP* (İng.), VIII, 76.

YAKUP ŞAFAK

NİZÂMÎ-i GENCEVÎ

(نظامی گنجهوی)

Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Müeyyed (ö. 611/1214 [?])

Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan şair.

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmediği gibi hayatı hakkında gerek tez-kirelerin verdiği bilgiler gerekse yapılan yeni araştırmalarda elde edilen sonuçlar yeterli değildir; son derece sınırlı da olsa hayatına dair en sağlıklı bilgiler kendi eserlerindeki bazı ifadelerle dayanmaktadır. Genel kanaat 535-540 (1141-1145) yılları arasında dünyaya geldiği yönündedir. UNESCO, 1141 tarihini esas kabul ederek şairin doğumunun 850. yılına rastlayan 1991 yılını Nizâmî yılı ilân etmiştir. Türk bir baba ile Kürt bir annenin çocuğu olup bazı kaynaklarda doğum yerinin Kum ve Tefreş olduğu belirtilirse de babasının Gence'ye gelip yerleştiği ve Nizâmî'nin orada doğduğu kabul edilmektedir. Gence'de iyi bir eğitim gördüğü, dil ve edebiyat yanında astronomi, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik okuduğu, mûsikîye ilgi duyduğu, Farsça ve Arapça'dan başka Pehlevîce, Süryânîce, İbrânîce, Ermenice ve Gürcüce gibi dilleri de öğrendiği anlaşılmaktadır.

Nizâmî, eğitim döneminden sonra resmî bir görev almayıp çevredeki devlet adamları

rına gönderdiği şiirlerden elde ettiği para ile geçindi. Kendileri için şiir yazdığı devlet adamları arasında Irak Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul, Azerbaycan atabeglerinden Nusretüddin Cihan Pehlivan b. İldeniz, Kızlırsan, Nusretüddin Ebû Bekir b. Muhammed, Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan, Erzincan Mengüçüklü hâkimi Melik Fahreddin Behram Şah ve Musul Atabegi İzzeddin Mes'ûd b. Arslanşah bulunmaktadır. Bununla birlikte Nizâmî bir saray şairi olmayıp hükümdarlar, emîrler ve eşrafın yakın çevresinde bulunmak yerine mütevazı bir hayatı tercih etti, böylece hem halk ve yöneticiler hem de şairler tarafından saygı gördü.

Hâkânî-i Şîrvânî ve Evhadüddîn-i Enverî ile çağdaş olan Nizâmî'nin ölümüyle ilgili olarak kaynaklarda 570-614 (1174-1217) yılları arasında çeşitli tarihler verilmektedir; kendisine atfedilen bir mezar taşının ona aidiyeti şüphelidir. Eserlerinin yazılış tarihlerinden hareketle onun altmış yaşlarında iken 597-611 (1201-1214) yılları arasında öldüğünü söylemek mümkündür. Kabri eski Gence şehrinde olup burada son zamanlarda Azerbaycan mimarisine göre bir anıtmezar yaptırılmıştır.

Nizâmî, Firdevsî'nin destansı şiir türünü zirveye taşımakla kalmamış, manzum aşk hikâyelerinin en büyük ustası unvanını kazanmış, Fars edebiyatında hamse türünün kuruculuğu pâyesini elde etmiştir. Fars edebiyatının dâhî şairi olarak tanınmasında onun konuları işleme tekniğindeki mahareti, anlatım gücü, yeni mânalar ve mazmunlar bulması, anlatımda estetiğe önem vermesi, güçlü tasvirleri, ruh tahlillerindeki derinlik, hayal gücündeki enginlik, üslûbundaki parlaklık ve kültür zenginliği rol oynamıştır. Olayları, kavramları ve duyguları ifade ederken edebî sanatlardan yararlanarak bunları zengin bir tablo içine yerleştirilmesi sebebiyle her beyti kendi içinde bir bütünlük ve güzellik arzeder. Ancak ilk defa kendisinin ortaya koyduğu kavram ve terkipler eserlerinin anlaşılmasını güçleştirdiğinden birçok beyti şerhe muhtaçtır. Nizâmî dindar bir kişiliğe sahip olup Bâtınlılığa şiddetle karşı çıkmış, şiirlerinde Ehl-i sünnet inancını dile getirmiş, Hz. Peygamber ve dört halife için övgüler yazmıştır. Bazı kaynaklarda Nizâmî'nin tari-kata intisap ettiği kaydedilmekte, ayrıca bir kısım şiirlerinde sûfiyâne bir hava görülmektedir; bununla birlikte onun mutasavvıf bir şair olmadığı söylenebilir. Firdevsî'den ve Senâî-i Gaznevî'den etkilenmiş, kendisi de Fars ve Türk edebiyatlarında birçok şaire örnek olmuştur. Bunlar ara-